

ВОЛОДИМИР СВЯТОСЛАВИЧ

Більше ста років тому, влітку 1871 р., професор Петербурзького університету Олександр Гільфердінг записав у Олонецькому краю, на берегах студеного Онезького озера, за тисячі верст від Києва київську билину, що починалася словами:

А Владимир-князь да стольно-киевский
Заводил почестен пир да пированьице
На многих князей да на всех бояров,
На всех сильных руських могучих на богатырей...

Поширені в давнину на всій землі Київської Русі чудові пам'ятки давньоруського фольклору — билини дійшли до нового часу майже виключно в записах, зроблених у селах російської Півночі. Мабуть, так сталося тому, що життя у загублених в лісових нетрях, відрізаних від світу селах довгими століттями зберігало традиційність, було напоєне фольклором минулих часів. От і знамениті билини так званого київського циклу, об'єднані ім'ям князя Воло-

---

* Йшлося про великого полководця античності Олександра Македонського.

димира Красне Сонечко, записані саме в Олонецькому краю.

Князь Красне Сонечко — то реальна історична особа, ушлявлений київський володар Володимир Святославич, який правив на Русі з 978 до 1015 р. Билини, що відтворюють історичну дійсність хіба що в узагальнено-романтизованому, а часто й казковому вигляді, в піднесених тонах оспівують прекрасну юність Давньоруської держави. На чолі її стоїть ласкавий до підданих і суворий до ворогів Русі князь Володимир. Його оточують радники-боїри та грізні витязі-богатирі. Всі вони бенкетують з князем у його пишних палатах. В інший час богатирі їздять у «чистому полі», несуть службу на «заставі богатирській», даючи відсіч ворогам. Під їхнім надійним захистом трудяться орачі й скотарі, ремісники й промисловики, увесь давньоруський народ.

Та життя було набагато складнішим і різноманітнішим, ніж воно малюється співцями билин. Зрозуміла річ, князь Володимир не стільки бенкетував з боярами та богатирями, скільки безупинно воював з ворогами рідної землі. Що ж стосується самих бенкетів, то вони дійсно час від часу відбувалися в ту далеку пору. Учта князя з дружиною належала до міцних і тривалих пережитків родового ладу, з якого виростала молода держава. Крім того, князівські бенкети, на які запрошувалось чимало й простого люду, були своєрідним, але дуже дійовим засобом вербування нових воїнів до княжої дружини. Адже вона постійно потребувала поповнення, бо танула, зазнаючи втрат, у майже безперервних війнах проти степових кочовиків та інших неприятелів...

Вченим не відомо, коли народився Володимир. Він належав до синів київського князя Святослава, але був народжений поза шлюбом. Історики дізналися про це випадково, з розповіді «Повісті временних літ» про запрошення дітей Святослава Ігоровича на князювання до Новгороду Великого. Тоді до Києва «прийшли новгородці,— пише Нестор,— просячи собі князя: «Якщо не підете до нас, то самі добудемо собі князя». І мовив їм Святослав: «А хто б пішов до вас?» І відмовились Ярополк і Олег (законні сини.— Авт.). І порадив Добриня: «Просіть Володимира!» Володимир же був від Малуші, ключниці Ольжиної. Малуша ж була сестрою Добрині; батьком їм був Малк Любечанин, і доводився Добриня дядьком Володимирові. І сказали новгородці Святославу: «Дай нам Володимира».

Він же відповів: «Ось він вам!» Ці слова вписані до «Повісті временних літ» під 970 р.

З життєпису Ольги читачеві відомо, що княгиня жорстоко помстилася над древлянами за вбивство свого чоловіка Ігоря. Слід гадати, що нею був страчений і верховний древлянський князь Мал. Ще на початку нашого століття було висунуто дотепну гіпотезу, згідно з якою згаданий «Повістю временних літ» Малк Любечанин і був отим древлянським князем Малом. У цьому випадку Малуша виявляється древлянською княжною. Тоді стає зрозумілим, чому владна Ольга довірила їй відповідальну посаду ключниці при князівському дворі, по суті, управительки.

Володимир не був рівнею своїм братам Ярополкові й Олегу, народженим від Святославової княгині, не відомої нам із джерел на ім'я. Певно, незважаючи на юний вік — навряд чи йому 970 р. було більше десяти літ, — княжич відчував свою неповноцінність у порівнянні з братами. А, можливо, й несправедливість долі чи язичницьких богів, — хіба він винний, що його мати не жила в князівських палатах у Києві? Мабуть, вже тоді в дитячому серці Володимира зародилося бажання довести і батькові, і братам, і всьому світові, що він народжений князювати й сидіти на київському золотому престолі... Втім ніхто не знає і вже не дізнається про мрії та сподівання малого хлопця у князівському одязі, що сидів у теремі на березі похмурого озера Ільмень за спиною багатомудрого дядька Добрині й кількох десятків батькових дружинників. І сидів він у Новгороді довгих сім років.

Найімовірніше, Володимир просидів би у малопочесному в ті роки новгородському князівському кріслі набагато довше: адже Ярополк і Олег були теж дуже молоді — перший мав на кілька років більше від Володимира, а другий був чи не молодшим від нього. 972 р. потрапив у влаштувану печенігами засідку й загинув їхній батько Святослав. Перед смертю він посадив своїм намісником у Києві старшого сина Ярополка. Коли батько наклав головою, той, природно, залишився сидіти на київському столі. Однак ні Олег, ні Володимир, ні бояри, ні народ зовсім не бачили в Ярополку справжнього великого князя, яким був видатний воїн та державний діяч Святослав. Під'южуваний своїми дружинниками, хлопчик Олег перестав визнавати владу старшого брата. 977 р. дійшло до відкритої війни між ними. Ярополк, якого постійно настроював проти брата Свенельд, пішов з військом у Древлянську землю, в головному місті якої, Овручі, тоді княжив Олег.

Блискавична війна між нащадками Святослава трагічно закінчилася для молодшого з них. Знову надамо слово Несторові: «І в битві переміг Ярополк Олега. Олег же зі своїми воїнами побіг до міста, яке зветься Овруч. А через рів до міської брами було перекинуто міст, і люди, з'юрмившись на ньому, зіштовхували один одного вниз. І зіхнули Олега з мосту в рів», де той і загинув.

Підбадьорений своїм братовбивчим «успіхом», а, швидше, підмовлений Свенельдом, Ярополк вирішив розправитися і з Володимиром. «Повість временних літ» драматично відгукнулася на події, що набирали сили: «Коли Володимир у Новгороді почув, що Ярополк забив Олега, то напалохався і втік за море (Балтійське.— Авт.). І володів Ярополк одноосібно Руською землею». Як бачимо, Ярополк прагнув до єдиновладдя на Русі.

Нестор поверхово оцінив душевний стан Володимира, коли молодий князь почув про загибель брата. Володимир зовсім не злякався, він узагалі нікого й нічого не боявся, що доводиться його життям у наступні роки. Князь тверезо оцінив становище й зрозумів, що з купкою дружинників йому не встояти проти війська Ярополка, до якого, певно, залучили ще й вцілілих дружинників Олега. Тому Володимир подався до Скандінавії набирати найманців до війська. Адже незабаром потому юний князь повернувся до Новгорода, викинув звідти посадника, якого встиг призначити Ярополк, і звелів тому передати своєму панові: «Володимир іде на тебе, готуйся з ним битися!»

Війна між Ярополком і Володимиром була швидкоплиною, але сповненою численних драматичних подій. Спочатку Володимир захопив Полоцьк і одружився з тамтешньою княжною Рогнедою, забезпечивши таким чином собі допомогу Полоцького князівства, тоді ще не залежного від Києва. Далі він рішуче пішов проти Ярополка. І тут з'ясувалося, що за державними здібностями, мужністю й силою характеру Ярополк дуже поступається братові. Він робить помилки одну за одною.

Насамперед, Ярополк не наважився дати битву Володимирові біля валів Києва, а зачинився у стольному граді Русі, втративши воєнну ініціативу. Укріплення Києва того часу були наймогутнішими на Русі, в місті засіла сильна залога, ще й князівська дружина; мабуть, вистачало й харчів на довге сидіння в облозі. Та Ярополк занепав духом, занервував і чомусь вибіг з Києва й перебрався до невеликої фортеці Родні, що стояла в гирлі річки Росі. Нестор незворушно оповідає про останній акт тієї трагедії — бра-

товбивчої війни між синами Святослава: «А Володимир увійшов до Києва й обложив Ярополка у Родні. І був у Родні жорстокий голод. Так що ходить (у народі.— Авт.) приповідка й до наших днів: «Біда, мов у Родні».

Незабаром потому Ярополк загинув від руки двох варягів, що служили Володимирові. Нестор неохоче розповів про смерть Ярополка: все ж таки то був лихий вчинок майбутнього хрестителя Русі, якого літописець всіляко прославить. Володимир був не кращим і не гіршим за інших володарів середньовіччя, котрі, не вагаючись, прокладали собі шлях до трону через трупи братів і батьків.

Зате Нестор коротко й урочисто описує в'їзд свого героя до «матері міст руських»: «І став Володимир княжити в Києві одноосібно». З того часу історики виводять початки відносно єдиної ранньофеодальної монархії на Русі.

Новий київський властитель продовжив політику попередників щодо збирання східнослов'янських земель навколо Києва. Він послідовно поставив під владу державного центру великі союзи племен, що залишалися ще незалежними: хорватів і дулібів, вятичів і радимичів. Мабуть, була зміцнена влада князя та його урядовців у недавно підкорених землях древлян і уличів. І все ж таки не ці, традиційні загалом, державні заходи вирізняють Володимира серед інших руських князів X ст., високо піднімаючи його над ними. Він був видатним реформатором, будівником держави. Саме в роки його князювання завершується в загальних рисах формування давньоруської державності. Щоправда, літописці мало пишуть про цей бік діяльності Володимира, й історикам доводиться реконструювати ті чи інші державотворчі дії князя, виходячи з скупих і розрізнених згадок джерел.

Нестор та інші літописці, попри всю освіченість і вченість, були все ж таки людьми свого часу, оспівуючи ідеального володаря. А таким ідеалом навіть на початку XII ст. залишався князь-дружинник на кшталт великого Святослава. Хоча дружинні часи давно вже спливли, «Повість временних літ» зображує Володимира зразковим дружинним князем, мало дбаючи про те, аби той образ відповідав дійсній його постаті.

Джерела постійно й настирливо підкреслюють, що Володимир цінував, беріг і пестив своїх дружинників. З цією метою київський літописець наводить явно легендарне оповідання такого змісту. Якось дружинники почали ремствувати, будучи невдоволені своїм князем: «Горе головам нашим: дав він нам їсти дерев'яними ложками, а не срібни-

ми». Почувши про це, Володимир звелів викувати срібні ложки, мовивши так: «Сріблом і золотом не знайду собі дружини, а з дружиною добуду і срібло, і золото, як мій дід і батько мій з дружиною дошукались золота й срібла».

Ця розповідь, поза сумнівом, походить з воїнського, дружинного епосу. Безумовно, дружинні традиції й звичаї ще багато важили в суспільно-політичному житті Київської Русі кінця X ст. Але в тому й полягає історична вага по-статі Володимира, що він, народжений від князя-дружинника, був людиною вже нової доби, керівником започаткованої ним ранньофеодальної монархії. Перед князем поставили завдання набагато важливіші, ніж улещання дружинників. То були завдання перебудови країни.

Отож, Володимир Святославич енергійно проводить державні реформи. Він запровадив нове зведення законів усного звичаєвого права, яке Нестор назвав «Уставом земляним». Князь удосконалив і доповнив попередній кодекс — «Закон руський». У свою чергу, «Устав земляной» було покладено в підвалини першого писаного зібрання правових норм Русі — «Правди Ярослава», складеної близько 1016 р.

Виключне значення мала адміністративна реформа Володимира Святославича. У роки його правління основні союзи давньоруських племен були приєднані до Києва. Але племінна знать на місцях до часу почувалася незалежно. Тому в кінці 80-х рр. X ст. Володимир послав 12 своїх синів до різних міст Київської Русі. «Повість временних літ» сповіщає: «Посадив Вишеслава в Новгороді, Ізяслава в Полоцьку, Святополка в Турові, а Ярослава в Ростові, а Гліба в Муромі, Святослава в Древлянській землі, Всеволода у Володимирі (Волинському.— Авт.), Мстислава в Тмутаракані».

З тієї пори у життєво важливих осередках Давньоруської держави сиділи вже не бунтівливі, завжди схильні до непокори місцеві князьки, а провідники волі великого князя київського, і не тільки його сини, а й близькі до нього люди: бояри, старші дружинники тощо. На зміну родоплемінному поділові давньоруського суспільства остаточно прийшов поділ територіальний, що є однією з визначальних ознак справжньої держави.

Першою за часом, якщо виходити з послідовності розповіді «Повісті временних літ», була реформа релігійна. Спочатку уряд Володимира вирішив протиставити розмаїттю богів слов'янських і неслов'янських племен Східної Європи культ верховного божества Перуна. Це було зроблено ще на початку князювання Володимира в Києві. Але

невдовзі з'ясувалося, що язичництво як ідеологічна система не відповідає потребам державного будівництва та об'єднання союзів племен навколо київського осередку. Тому наприкінці 80-х рр. X ст. Володимир зважився запровадити християнську релігію, яку сповідувала на той час абсолютна більшість народів Європи і Близького Сходу. Незабаром трапилася нагода провести цю ідею в життя.

Сталося так, що 986 р. у Візантії спалахнув заколот великих феодалів проти імператора Василія. Той звернувся за допомогою до київського князя. Володимир пообіцяв поміч, але зажадав за це руки сестри імператора Анни. Спочатку йому відмовили, та потім, коли повстання стало загрожувати існуванню династії, Василій погодився на шлюб. Він захотів, щоб київський володар охрестився, що й було зроблено. Підступний імператор, щоправда, спробував відмовитися від слова, коли з допомогою руського війська здодав заколотників. Але Володимир примусив Василія виконати обіцяне, здобувши 989 р. головне візантійське місто в Криму Херсон і, по суті, позбавивши імперію кримських володінь. У Херсоні київський князь одружився з Анною, що приїхала туди, й великодушно віддав імператорові як викуп за наречену тільки-но здобуте місто.

Повернувшись з молодістю до Києва, Володимир Святославич улітку 990 р. почав насаджувати християнство як офіційну релігію Давньої Русі. «І коли прийшов (до Києва.— Авт.),— читаємо в «Повісті временних літ»,— звелів перекинути ідолів — одних порубати, інших спалити. Перуна ж наказав прив'язати до хвоста коня й тягти Боричевим узвозом». Так сконало язичництво, прадідівська віра східних слов'ян. Спочатку були охрещені кияни, далі настала черга інших жителів Русі. Як засвідчує Нестор, князь Володимир «наказав будувати церкви й ставити їх по тих місцях, де раніше стояли кумири (язичницькі боги.— Авт.). І поставив церкву в ім'я святого Василія * на горбі, де стояв ідол Перуна та інші. І по інших містах почали ставити церкви й призначати туди попів і приводити людей на охрещення по всіх містах і селах». Такими були перші кроки нової віри на давньоруських землях. Однак процес християнізації східних слов'ян тривав кілька століть.

Офіційне запровадження християнства у Київській Русі справило позитивний вплив на життя її народу. Люди

---

* При охрещенні Володимир одержав ім'я Василій, отже, цей святий був християнським патроном нашого князя.

тим самим прилучалися до світової культури, книжності й мистецтва; освіти і наукових знань. Встановилися постійні зв'язки Давньоруської держави з іншими християнськими країнами. Церква ревно турбувалася про зміцнення державності, про піднесення авторитету князя. І влада платила їй піклуванням, з перших днів узявши на себе матеріальне утримання давньоруської релігійної організації.

У часи Володимира Святославича Київська держава досягла високого рівня військової могутності, економічної міці й культурного піднесення. Вона стала врівень з багатьма державами Європи і Близького Сходу. Навіть Візантійська імперія мусила рахуватися з Руссю. Однак спокійного життя руському народові не було. Причиною цього стали хижі й жорстокі печенізькі хани, що постійно вдиралися на південноруські землі, вбивали й брали до полону тисячі людей, палили й руйнували міста і села, витоптували поля й луки, грабували й тягли у степ все, що тільки могли вхопити.

Давньоруське суспільство бачило вищу добродієність князя в його самовідданій боротьбі з кочовницьким степом. Люди пам'ятали про трагічну загибель батька Володимира Святослава від рук хана Курі. Й вимагали від князя рішучих дій. Та й сам Володимир, певно, розумів, що лише розгром печенігів може стати неодмінною умовою спокійного й мирного існування його держави. Ось чому незабаром після запровадження християнства на Русі князь розпочинає тривалу й запеклу боротьбу з печенізькими ханами. «Повість временних літ» та інші літописи розповідають про сім великих війн Володимира з цими ворогами: у 990, 992 (двічі), 996, 997, 1001-му й 1004 рр. Всі вони закінчилися переможно для київського володаря. Однак не важко припустити, що руські воїни зазнавали й поразок у боях з більш численними печенігами. Але про них фольклорні джерела літописів мовчать. Як би там не було, тривалі й виснажливі війни Володимира з печенігами зрештою принесли Русі перемогу. Його синові Ярославу було вже легше остаточно здихатися печенізької загрози.

Останні роки життя Володимира були затьмарені непокорю синів. 1012 р. проти нього повстав пасерб Святополк, що княжив неподалік Києва в Турові. Князь кинув Святополка до в'язниці. А 1014 р. те ж саме вчинив рідний син Ярослав, батьків намісник у Новгороді Великому. Володимир страшенно розгнівався й розпочав готуватися до

походу на Новгород. Але у розпалі готувань раптово помер. Так скінчилася доба Володимира. Настав час його сина Ярослава, прозваного давньоруськими книжниками Мудрим.